

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Σχολική και ακαδημαϊκή πραγματικότητα για τους κωφούς/βαρήκοους μαθητές και φοιτητές στην Ελλάδα

School and academic reality for deaf/hard of hearing students and students in Greece

Του Σπύρου Βάρελη

«Εξάλλου τι πειράζει η κώφωση του αυτιού, όταν ο νους ακούει; Η μοναδική, αληθινή, αγιάτρευτη κώφωση είναι εκείνη του νου». Victor Hugo

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης Του Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών Με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1^{ος} Επιβλέπων: Ζωή Καραμπατζάκη, Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια, Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

2^{ος} Επιβλέπων: Αγαθή Σταθοπούλου, Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

3^{ος} Επιβλέπων: Διονύσιος Λουκέρης, Συνεργαζόμενος Ερευνήτης Ι.Π.Τ .Ε.Κ.Ε.Φ.Ε ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Αθήνα, 2024

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στον σύγχρονο κόσμο, είναι κρίσιμο να δίνουμε προτεραιότητα στις ίσες ευκαιρίες για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων με απώλεια ακοής. Σύμφωνα με το νόμο, όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε δωρεάν και κατάλληλη δημόσια εκπαίδευση, ανεξαρτήτως διαφόρων παραγόντων. Η εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην ενίσχυση των γνωστικών, συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων για τα άτομα με απώλεια ακοής. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη φοίτηση των κωφών/ βαρήκων ατόμων στην πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα, εστιάζοντας στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και στις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης. Πρόκειται για βιβλιογραφική έρευνα, στην οποία εξετάζονται οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι κωφοί/ βαρήκοοι μαθητές κατά την πορεία τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, αναδεικνύοντας τα εμπόδια στην πρόσβαση και την εκμάθηση. Με βάση υπάρχουσες ερευνητικές εργασίες, η έρευνα επικεντρώνεται στην ανάγκη για περαιτέρω αναγνώριση των προκλήσεων αυτών και τη δημιουργία περισσότερων προσαρμοσμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, προσφέροντας έτσι, στους κωφούς / βαρήκοους μαθητές ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση και επιτυχία.

Λέξεις- κλειδιά: κώφωση/ βαρηκοΐα, πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, τριτοβάθμια εκπαίδευση, εμπόδια, διευκολύνσεις

συνεκπαίδευση. Η πεποίθηση ότι η συνεκπαίδευση είναι εφικτή και επωφελής για τους κωφούς/βαρήκοους φοιτητές αποτελεί σημαντικό βήμα προς την οικοδόμηση πιο συμπεριληπτικών περιβαλλόντων. Ωστόσο, οι διαφορετικές προσεγγίσεις και οι διαφορετικές συνθήκες υπογραμμίζουν τη σημασία της συνεχούς αξιολόγησης και προσαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την αντιμετώπιση των αναγκών των κωφών/βαρήκοων φοιτητών. Η πρόωθηση της συνεκπαίδευσης πρέπει να συνδυάζεται με τη δέσμευση για παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών που θα διευκολύνουν την εκπαίδευση και την επιτυχία των φοιτητών (Mitchell & Karchmer, 2004).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη σύγχρονη εποχή, τα άτομα που είναι κωφά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ατάρκεις και ανεξάρτητα. Σύμφωνα με τον L. Jacobs, έναν κωφό δάσκαλο μαθηματικών, ο τρόπος με τον οποίο του αντιμετώπιζαν οι ακούοντες άνθρωποι, τον κάνανε να αισθανθεί περισσότερο ανάπηρο, από ότι η ίδια η κώφωση (Ζαφειράτου-Κουλιούμπα, 1994).

Ως εκ τούτου, τα σχολεία δεν πρέπει να επικεντρώνονται σε αυτά που δεν μπορούν να κάνουν τα παιδιά, αλλά σε αυτά που είναι ικανά να επιτύχουν (Moores, 2011). Η αποτελεσματική εκμάθηση της γλώσσας απαιτεί ουσιαστική αλληλεπίδραση μεταξύ των παιδιών και των ατόμων που είναι ικανά να μάθουν τη γλώσσα (Κουρμπέτης, 1997). Η προσαρμοσμένη εκπαίδευση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα μεμονωμένα ερευνητικά ευρήματα και να παρέχει εξατομικευμένες παρεμβάσεις με βάση τις δυνατότητες ή τους περιορισμούς κάθε μαθητή. Η ανάπτυξη ενός κωφού παιδιού εξαρτάται από τις ευκαιρίες που παρέχουμε. Η απάθεια και η αδιαφορία είναι αντιπαραγωγικές (Ζαφειράτου Κουλιούμπα, 1994). Αγκαλιάζοντας την ένταξη στην εκπαίδευση για όλους, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η διαφορετικότητα στα σημερινά σχολεία είναι ένα πλεονέκτημα για τη μάθηση και όχι ένα εμπόδιο (Αγγελίδης & Αβραμίδου, 2011). Είναι σημαντικό να θυμάστε ότι κάθε παιδί είναι μοναδικό, με το δικό του στυλ μάθησης. Πρωταρχικός στόχος των εκπαιδευτικών θα πρέπει να είναι η συνεχής εκπαίδευση και εξειδίκευση, που θα τους επιτρέπει όχι μόνο να αγκαλιάζουν τους μαθητές αλλά και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τυχόν προκλήσεις που προκύπτουν από σωματικές αδυναμίες ή μειονεκτήματα που μπορεί να έχουν (Κοτετέ, 2012).

Η κώφωση δεν αποτελεί εμπόδιο για τη συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των κωφών ατόμων, σύμφωνα με έρευνες (Κουρμπέτης, Χατζοπούλου, 2010). Η επιμονή σε μια μοναδική εκπαιδευτική προσέγγιση χωρίς τα απαραίτητα τεκμήρια για την επιτυχία της, ή η καθολική εφαρμογή ενός μοντέλου σε όλους τους μαθητές, μπορεί να οδηγήσει σε ψευδαισθήσεις ή ακόμη και σε πλήρη αποτυχία (Κουμπάνου & Φτιάκα, 2009). Γονείς και εκπαιδευτικοί πρέπει να αποτελούν γλωσσικά μοντέλα για και των δύο γλωσσών και παράλληλα να μεταδίδουν πληροφορίες στα παιδιά τους σχετικά με τον κόσμο. Αυτό θα πρέπει να γίνει από πολύ νωρίς, κατά τη διάγνωση της κωφότητας (Κουρμπέτης, Χατζοπούλου, 2010). Αν αντιλαμβανόμαστε το κωφό παιδί ως ανίκανο να επικοινωνήσει, τότε οποιαδήποτε

εξέλιξη στο να μιλά ή να χειλεαναγνωστεί θεωρείται εκπαιδευτική επιτυχία. Αν, όμως, αρχίσουμε από την προϋπόθεση ότι το κωφό παιδί είναι επικοινωνιακά ικανό μέσω της νοηματικής γλώσσας και του παρέχουμε πρόσβαση σε κατάλληλα μοντέλα, τότε όλοι οι μαθησιακοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν μέσω αυτής της γλώσσας, καθιστώντας τη μάθηση της προφορικής γλώσσας ως δεύτερης (Kyle & Woll, 1985).

Στην εποχή μας, το σχολείο διαδραματίζει έναν κεντρικό ρόλο στη δημιουργία προϋποθέσεων για την αποδοχή και την αναγνώριση των κωφών ατόμων, προωθώντας την ορατότητά τους στην κοινωνία. Η ανάγκη για πληροφόρηση, βοήθεια και καθοδήγηση γίνεται ολοένα και πιο επιτακτική για τα κωφά παιδιά, τους γονείς τους και όσους ασχολούνται με το κωφό άτομο. Οι μελέτες αναδεικνύουν τη σημασία του κοχλιακού εμφυτεύματος στη βελτίωση της απόδοσης στα μαθηματικά, ενώ οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας αναδεικνύουν την ανάγκη για προσαρμογές στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η ένταξη των κωφών μαθητών στο κοινό σχολείο απαιτεί συνεργασία εκπαιδευτικών, γονέων και ειδικών, ενώ η δημιουργία ενός φιλόξενου περιβάλλοντος προϋποθέτει προσαρμογές και κατανόηση. Γενικά, η πορεία προς ένα πιο ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό σύστημα προωθείται με ενημερωτικές εκστρατείες, συνεργασία με ειδικά σχολεία, και προσαρμοστικές πρακτικές, προσφέροντας σε κάθε μαθητή τη δυνατότητα να αναπτύξει το δυναμικό του ανεξαρτήτως των διαφορών του.

Η επιτυχής πρόσβαση των κωφών και βαρήκων φοιτητών στο ακαδημαϊκό περιβάλλον εξαρτάται από την αμοιβαία κατανόηση και συνεργασία μεταξύ τους, των καθηγητών και των συμφοιτητών τους. Ωστόσο, η πραγματικότητα συχνά αναδεικνύει προκλήσεις σε αυτό το πλαίσιο. Οι διερμηνείς παίζουν κρίσιμο ρόλο στη διασφάλιση της αποτελεσματικής επικοινωνίας. Εκτιμάται πως πρέπει να διαθέτουν εκτενείς γνώσεις στο αντικείμενο, εξαιρετικές γλωσσικές δεξιότητες, πτυχίο πανεπιστημίου και εμπειρία στο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Η συνεργασία τους με τους φοιτητές είναι ουσιώδης για τη διεκπεραίωση των μαθημάτων. Ωστόσο, πολλοί κωφοί φοιτητές φαίνεται να έχουν έλλειψη ενημέρωσης σχετικά με τα δικαιώματά τους και δυσκολίες στο να τα διεκδικήσουν. Η αδράνεια σε θέματα προσαρμογών ή διερμηνείας μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στην πρόσβαση τους στην εκπαίδευση. Σημαντικό είναι να υποστηριχθούν οι φοιτητές να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες

και να εκδηλώνουν τα δικαιώματά τους, καθώς αυτό συμβάλλει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων συνηγορίας και αυτοέκφρασης. Τέλος, η διασφάλιση της πρόσβασης των φοιτητών εξαρτάται από τις γνώσεις και δεξιότητες των διερμηνέων, αλλά και από τη συνειδητοποίηση των κοινοτήτων εντός του πανεπιστημιακού χώρου.

Η εκπαίδευση, είτε πρόκειται για ένα παιδί "φυσιολογικό" είτε για ένα παιδί με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, είτε για μαθητή, είτε για φοιτητή δεν πρέπει να περιορίζεται σε καλούπια και στεγανά. Κάθε άτομο αντιμετωπίζεται ως μια μοναδική περίπτωση και πρέπει να λαμβάνει εξατομικευμένη προσέγγιση στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. Το κλειδί είναι η πλήρης κατάρτιση των εκπαιδευτικών, έτσι ώστε να μπορούν να παρέχουν αποτελεσματική υποστήριξη σε παιδιά με ακουστικές δυσκολίες ή άλλες εκπαιδευτικές ανάγκες. Η ένταξη και η ενσωμάτωση απαιτούν σεβασμό προς τη διαφορετικότητα και πρωτοβουλία για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προωθεί την ολοκλήρωση και την κοινωνική αλληλεπίδραση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελίδης, Π. και Αβραμίδου, Λ. (2011). Ανάπτυξη συμπεριληπτικής εκπαίδευσης μέσα από άτομα περιβάλλοντα μάθησης. Στο Π. Αγγελίδης (Επιμ.) *Παιδαγωγικές της συμπερίληψης* (σσ 17-42). Αθήνα: Εκδόσεις Διάδραση

Albertini, J., & Mayer, C. (2010). Using miscue analysis to assess comprehension in deaf college readers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 16(1), 35-46

Antia, S.D., Jones, P.B., Reed, S., Kreimeyer, K.H.(2009). Academic status and progress of deaf and hard-of-hearing students in general education classrooms. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol. 14

Argyropoulos. V. & Nikolarazi, M. (2009). Developing inclusive practices through collaborative action research. *European journal of special needs education*. 24, 139 – 153

Βάκρου, Α. & Δημάκος, Ι. (2016). Απόψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την εκπαίδευση κωφών και βαρήκων μαθητών σε ειδικά σχολεία και σχολεία γενικής εκπαίδευσης. *Παιδαγωγικός Λόγος*, 12(1), 33-54.

Cawthon, W. S., Johnson, M. P., Garberoglio, C. L. & Schoffstall, J. S. (2016). Role Models as Facilitators of Social Capital for Deaf Individuals: A Research Synthesis. *American Annals of the Deaf*. Gallaudet University Press, 161 (2), 115 – 127

Chiwandire D, Vincent L.(2019). Funding and inclusion in higher education institutions for students with disabilities. *Afr J Disabil*. 29;8(0):336. doi: 10.4102/ajod.v8i0.336.

Ching TY, Crowe K, Martin V, Day J, Mahler N, Youn S, Street L, Cook C, Orsini J. (2010). Language development and everyday functioning of children with hearing loss assessed at 3 years of age. *Int J Speech Lang Pathol*.;12(2):124-31. doi: 10.3109/17549500903577022.

Γιαννίτσας, Ν., Αγρέβη, Α., Αναστασίου, Δ., Αποστόλου, Μ., Αργυροπούλου, Αικ., Γεωργαντά, Ε., Γεωργουλέας, Γ., Γιαβρίμης, Π., Κατσαφάνα, Δ., Κρασσάς, Σ., Λυκιτσάκου, Κ., Μακρή, Α., Μακρή-Μπότσαρη, Ε., Μαργιόλας, Η., Μορφονιού, Μ., Παλαιοκώστας, Χ., Παπαμιχαήλ, Α., Παταργιά, Ε., Παυλόπουλος, Β., ... Τσιναρέλης, Γ. (2000). Η επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των ατόμων με αναπηρία – Άτομα με κινητικά προβλήματα. ΥΠΕΠΘ/Π.Ι. 83 – Τομέας Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.

<http://1kesyrvn.thess.sch.gr/neaamea/ameaa/yphresies/AMEAKinitikesAnapiries.pdf>

Dammeyer J.(2010). Psychosocial development in a Danish population of children with cochlear implants and deaf and hard-of-hearing children, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol. 15

Ebersold, S., (2012). *Transitions to tertiary education and to work of young adults with disabilities*. OECD: Paris

Foster, S., & DeCaro, P. M. (1990). Mainstreaming *hearing impaired* students within a postsecondary educational setting. Paper presented at the annual meeting of the *American Educational Research Association*, Boston, April 18

Freebody, P., Power, D.(2001). Interviewing Deaf Adults in Postsecondary Educational Settings: Stories, Cultures and Life Histories. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 6(2), 130-142 (2001)

Fuller, M., Healey, M., Bradley, A. & Hall, T. (2004). Barriers to learning: a systematic study of the experience of disabled students in one university. *Studies in Higher Education*, 29(3), 303-318.

Grosshans R. & Berent G. (2005). An online technical vocabulary tool for deaf students. Expanded version of a paper presented at the *Instructional Technology and Education of the Deaf Symposium at the National Technical Institute for the Deaf*, June 27-30,

Johnson, R., Liddell, S., & Erting, C. (1989). *Unlocking the Curriculum: Principles for Achieving Access in Deaf Education*. Washington DC: Gallaudet University.

Hadjikakou, K. (2005). Education and rehabilitation of the deaf in Cyprus: A Historical Perspective. *Oral presentation at the 20th International Congress on the Education of the Deaf*: Maastricht.

Hanks, J. A., & Velaski, A. (2003). Collaboration between speech-language pathology and deaf education: A summer program. *TEACHING Exceptional Children*, 36, 58-63.

Hintermair,M. (2011). Health-Related Quality of Life and Classroom Participation of Deaf and Hard-of-Hearing Students in General Schools, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Volume 16, Issue 2

Greek government. (2000). Greek Governmnet official website. Retrieved from e-nomothesia: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-2817-2000.html>

Karampidis, K., Trigoni, A.& Papadourakis, G.(2021). *Communication challenges in inclusive education faced by deaf and non-deaf people*. National Report. Hellenic Mediterranean University

Καρβούνη, Ε.Σ. (2015). *Η πρόσβαση και ένταξη των κωφών φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση*. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Kersting, S. (1997). Balancing Between Deaf and Hearing Worlds: Reflections of Mainstreamed College Students on Relationships and Social Interaction, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Volume 2, Issue 4, Pages 252–263, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.deafed.a014330>

Komesaroff, L. (2005). Category politics: Deaf students' inclusion in the hearing university. *International Journal of Inclusive Education*, 9(4), 389–403

Korilaki P. (2005). *Attainment and progress differences associated with ethnicity, social class and gender throughout the 6th grade of primary schools in Greece and ways to alleviate them: A study of primary school effectiveness*. (Doctoral dissertation, University of London)

Korilaki P. (2009). Why deaf pupils have reduced graduation rates from compulsory education in Greece? An investigation of factors related to their low attainment. *ERIC Education Review*. Volume 6, No.4 (Serial No.53)

Κοτετέ, Μ. (2012). *Θεωρία του νου, αναφορική επικοινωνία και κατανόηση συναισθημάτων παιδιών με απώλεια ακοής*. Διπλωματική Εργασία. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κουμπάνου, Α.& Φτιάκα, Ε. (2009). *Από το περιθώριο στο μάτι του κυκλώνα. Η εκπαίδευση των κωφών στην Κύπρο*. Αθήνα: Πεδίο

Κουρκούτας Η.(2010). Εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών ειδικής αγωγής σε Ελλάδα, Γαλλία και Ιταλία: Κριτικά σχόλια και παρατηρήσεις για την ενταξιακή κουλτούρα. Στο: Β. Οικονομίδης (Επιμ.). *Εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις*.(σελ:355-339)

Κουρμπέτης, Β. (1997). Κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των κωφών παιδιών. Στο: Κουρμπέτης, Β. & Χατζοπούλου Μ. (2010). *Μπορώ και με τα μάτια μου, Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις και πρακτικές για κωφούς μαθητές*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

- Κρητικού, Ε. (2000). *Κριτήρια Διάγνωσης και Αξιολόγησης παιδιών με Προβλήματα ακοής*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κρουσταλάκης, Γ. (2006). Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες. Ιδίου
- Kyle, G.J. , Woll, B. (1985). *Sign Language. The study of deaf people and their language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Κωφίδου, Χρ. (2015). *Απόψεις Κωφών και Βαρήκων Φοιτητών Σχετικά με την Ένταξή τους στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
- Λαμπροπούλου, Β., Χατζηκακού, Κ. & Βλάχου Γ. (2003). *Η Ένταξη και η συμμετοχή των Κωφών/Βαρήκων μαθητών σε σχολεία με ακούοντας μαθητές*. Πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ Ι-ΥΠ.Ε.Π.Θ. Μονάδα Αγωγής Κωφών, Πανεπιστήμιο Πατρών
- Lampropoulou, V. (2005). Inclusion: What do we really mean? In V. Lampropoulou (Ed.). *The Proceedings of the International Conference: Inclusion of Deaf people in education and society, international prospective* (pp 9-18). Patras: University of Patras
- Lartz, M. N., Stoner, J. B., & Stout, L. (2008). Perspectives of assistive technology from Deaf students at a hearing university. *Assistive Technology Outcomes and Benefits*, 5(1), 72–91.
- Limbach-Reich, A., J. W. Powell, J. (2016). Supporting young adults with special educational needs (SEN) in obtaining higher qualifications. *NESET II Ad hoc question*, 6, 14.
- Livingston, J. (1997). *Metacognition: An Overview*. State University of New York at Buffalo
- Long, G, Stinson, MS & Braeges, J. (1991). Students' perception of communication ease and engagement: How they relate to academic success, *American Annals of the Deaf*, 1991, vol. 136
- Lochen M. (2005). Closing the achievement gap: Using collaborative pedagogy to increase writing proficiency among deaf secondary and post-secondary students. *EDSE 500-Focus Paper*, June 27, 2005, 7.
- Lukomski J. (2007). Deaf college students' perceptions of their social-emotional adjustment. *J Deaf Stud Deaf Educ*. Fall;12(4):486-94. doi: 10.1093/deafed/enm008.
- Luckner, J., Slike, S., Johnson, H.(2012).Helping Students Who are Deaf or Hard of Hearing Succeed. *Teaching Exceptional Children*, Vol. 44, No. 4, pp. 58–67.

Μακαρώνα, Α.(2015,). *Διερεύνηση των παραγόντων που σχετίζονται με την κατανόηση της ανάγνωσης των κωφών και βαρήκοων μαθητών*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Πατρών

Mantzikos, C. & Lappa, Ch. (2020). Difficulties and Barriers in the Education of Deaf and Hard of Hearing Individuals in the Era of COVID-19: The Case of Greece -- A Viewpoint Article. *European Journal of Special Education Research* v6 n3 p75-95

Mattejat F, Remschmidt H. (2006) ,*ILK. Inventar zur Erfassung der Lebensqualität bei Kindern und Jugendlichen*. Ανάκτηση από: <http://www.mentalhealthpromotion.net/resources/lq-art-2.pdf>

Meinzen-Derr J, Wiley S, Choo DI. (2011) Impact of early intervention on expressive and receptive language development among young children with permanent hearing loss. *Am Ann Deaf*. Winter;155(5):580-91. doi: 10.1353/aad.2011.0010.

Mitchell, R. E., & Karchmer, M. A. (2004). Chasing the Mythical Ten Percent: Parental Hearing Status of Deaf and Hard of Hearing Students in the United States. *Sign Language Studies*, 4, 138-168.

Μολόχα, Ε. (2015). *Προϋποθέσεις της σχολικής ένταξης των κωφών μαθητών στα πλαίσια της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης: Οι απόψεις των εκπαιδευτικών*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Λευκωσίας.

Moore, F., D. (2001). *Educating the Deaf: Psychology, Principles, and Practices*. Houghton Mifflin Company.

Moore, D.F. & Moore, A. (2011). International congresses on the education of the deaf, 1878 to 2005. In D.F. Moore (Ed.), *Partners in Education. Issues and Trends from the 21st International Congress on the Education of the Deaf* (pp.3- 19). Washington, DC: Gallaudet University Press.

Moriña, A. (2016). Inclusive education in higher education: challenges and opportunities. *European Journal of Special Needs Education*, 32(1), 3-17,

Μουρατίδου, Ν. (2019). *Κατανόηση και επίλυση μαθηματικών προβλημάτων σε βαρήκοα-κωφά παιδιά σχολικής ηλικίας με κοχλιακό εμφύτευμα*. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Μουστάκα, Ι. (2018). *Διερεύνηση της σχέσης γονικής εμπλοκής και σχολικής επίδοσης σε πληθυσμό κωφών και βαρήκων μαθητών μέσης σχολικής ηλικίας φοιτούντων σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μπέλλου, Κ. (2018). *Απόψεις και εμπειρίες εκπαιδευτικών Τμημάτων Ένταξης, της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αναφορικά με την Ενταξιακή Εκπαίδευση κωφών και βαρήκων μαθητών*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μπίρτσας, Χρ. (1990). *Διδακτικά προγράμματα για παιδιά με «Ειδικές» εκπαιδευτικές ανάγκες*. Ιδιωτική: Αθήνα

Musselman, C. (2000). How Do Children Who Can't Hear Learn to Read an Alphabetic Script? A Review of the Literature on Reading and Deafness, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Volume 5, Issue 1, Pages 9–31, <https://doi.org/10.1093/deafed/5.1.9>

Νικολαράιζη, Μ. (2011). Η εκπαίδευση των κωφών/βαρήκων παιδιών: Η αναγκαιότητα αποτελεσματικών και ερευνητικά τεκμηριωμένων εκπαιδευτικών πρακτικών. (Σ. Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος, Επιμ.), *Ειδική Αγωγή. Από την Έρευνα στη Διδακτική Πράξη*. Πεδίο: Αθήνα

Νόμος 2224/1994, Ρύθμιση θεμάτων εργασίας, συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, υγιεινής και ασφάλειας των εργαζομένων και οργάνωσης Υπουργείου Εργασίας και των εποπτευομένων από αυτό νομικών προσώπων και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 112/06.07.1994)

Νόμος 2817/2000, Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 78/14.03.2000)

Νόμος 3304/2005, Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή 109 γενετήσιου προσανατολισμού, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 16/27.01.2005)

Νόμος 3699/2008, Ιδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 199/02.09.2008)

Νόμος 3794/2009, Ρύθμιση θεμάτων του πανεπιστημιακού και τεχνολογικού τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 156/04.09.2009)

Νόμος 4009/2011, Δομή, λειτουργία, διασφάλιση της ποιότητας των σπουδών και διεθνοποίηση των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 195/06.09.2011)

Νόμος 4047/2012, Κύρωση της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Κατεπείγοντα μέτρα εφαρμογής του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012- 2015 και του Κρατικού Προϋπολογισμού έτους 2011» και της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Ρυθμίσεις κατεπειγόντων θεμάτων εφαρμογής του Ν. 4024/2011 «Συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, ενιαίο μισθολόγιο - βαθμολόγιο, εργασιακή εφεδρεία και άλλες διατάξεις εφαρμογής του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015» και των Υπουργείων Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, Εσωτερικών, Οικονομικών, Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων που αφορούν την εφαρμογή του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής 110 στρατηγικής 2012-2015» και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 88/11.04.2012)

Νόμος 4186/2013, Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α' 193/17.09.2013)

Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.), *Ειδική Αγωγή: Από την έρευνα στη διδακτική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο

Παντελιάδου, Σ. (1995). Η θέση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στις συνηθισμένες τάξεις: Μια ερευνητική προσέγγιση. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 82, 83, 90- 96.

Παπανής, Ε. (2008, 23 Σεπτεμβρίου). Εργασιακή Αποκατάσταση των αναπήρων. (Α. Βίκη & Ε. Παπανής Επιμ.). *Ελληνική Κοινωνική Έρευνα – Greek Social Research, Εργασιακή αποκατάσταση των αναπήρων* (eparanis.blogspot.com)

Παππά, Γ. (2023). *Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές επιλογές ατόμων με ακουστική απώλεια: Η σχέση ανάμεσα στις επιθυμίες και την πραγματικότητα*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

- Παρίσης, Κ. (2016). *Η ακαδημαϊκή πρόσβαση των κωφών φοιτητών στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση: Κατακτήσεις και εμπόδια*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Preisler G, Tvingstedt A-L, Ahlstrom M. (2005) . Interviews with deaf children about their experiences using cochlear implants, *American Annals of the Deaf*, vol. 150
- Punch, R., Hyde, M., & Power, D. (2007). Career and workplace experiences of Australian university graduates who are deaf or hard of hearing. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12(4), 504-517
- Richardson, J. T. E., Long, G. L., & Woodley, A. (2004). Students with an undisclosed hearing loss: A challenge for academic access, progress, and success? *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 9(4), 427–441.
- Richardson, J. T. E., Marschark, M., Sarchet, T., & Sapere, P. (2010). Deaf and hard of-hearing students' experiences in mainstream and separate postsecondary education. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(4), 358–382
- Salles H., Salles P. & Bredeweg B. (2005). Qualitative reasoning in the education of deaf students: Scientific education and acquisition of Portuguese as a second language. Retrieved from <http://www.qrg.cs.northwestern.edu/qrg04/papers/Salles-Salles-Bredeweg.pdf>.
- Σαμαρά, Π. (2011). Δεξιότητες γραφής και κωφό παιδί. Στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ειδικής Αγωγής. *Η Ειδική Αγωγή Αφετηρία Εξελίξεων στην Επιστήμη και στην Πράξη*, 15-18 Απριλίου 2010 (σσ.422-428). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Schick, B., Williams, K & Kupermintz, H.(2006). Look who's being left behind: Educational interpreters and access to education for deaf and hard of hearing students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol.11
- Schildroth, A., & Hotto, S.A. (1991). Annual Survey of Hearing Impaired Children and Youth: 1989-90 School Year. *American Annals of the Deaf* 136(2), 155-164. <https://doi.org/10.1353/aad.2012.1229>.
- Sininger YS, Grimes A, Christensen E. (2010). Auditory development in early amplified children: Factors influencing auditory-based communication outcomes in children with hearing loss. *Ear Hear*. 31 (2): 166–85.

- Σκανδάλου, Α. (2021). *Συγκριτική αξιολόγηση των εναλλακτικών δομών εκπαίδευσης κωφών και βαρήκων: ειδικά σχολεία έναντι γενικών σχολείων*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
- Σουρλαντζη, Π. (2012). *Οι απόψεις των διδασκόντων για τη μαθησιακή πρόσβαση των κωφών φοιτητών*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Στασινός, Δ. (1991). *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Αντιλήψεις, θεσμοί και πρακτικές. Κράτος και ιδιωτική πρωτοβουλία (1906-1989)*, Αθήνα: Gutenberg.
- Σταυροπούλου, Ε. (2023). *Η ακαδημαϊκή και κοινωνική πρόοδος των παιδιών με κοχλιακό εμφύτευμα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Στρούμπη, Δ. (2013). *Η Διερεύνηση των απόψεων και των εμπειριών των κωφών και βαρήκων φοιτητών για την ακαδημαϊκή και κοινωνική τους πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Sunil Kumar. R, (2010). *Language_Impairments_in_Hearing_Impaired*.
[https://www.academia.edu/1759311/Language_Impairments_in_Hearing_Impaired_and_Assessment_of_Language_skills_in_Hearing_Impaired](https://www.academia.edu/1759311/Language_Impairments_in_Hearing_Impaired_children_and_Assessment_of_Language_skills_in_Hearing_Impaired)
- Σωτηροπούλου, Π. (2009). *Η ένταξη των κωφών – αλλοδαπών μαθητών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σε ειδικά σχολεία στην Ελλάδα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Α.Τ.Ε.Ι Αθήνας.
- Τσάτσου, Γ. (2001). *Καθεστώς των βαρήκων και κωφών παιδιών: Επαγγελματικά Προγράμματα*. Προπτυχιακή εργασία. ΤΕΙ Πελοποννήσου
- Τζίμας, Γ., Λαμπροπούλου, Α. (2007). Από την ενσωμάτωση στην ένταξη και στη συνεκπαίδευση κωφών παιδιών στο κοινό σχολείο. *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο ίσο για Παιδιά Άνισα»*, Αθήνα, 4- 6 Μαΐου 2007.
- Τσιναρέλης, Γ. (2011). *Μια πρόταση ένταξης παιδιών με προβλήματα ακοής*. Αθήνα: Πατάκης.
- Whyte, A. K., & Guiffrida, D. A. (2008). *Counseling deaf college students: The case of Shea*. *Journal of College Counseling*, 11(2), 184–192. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1882.2008.tb00034.x>

Wittenburg, D. C., Golden, T. & Fishman, M. (2002). Transition options for youth with disabilities: An overview of the programs and policies that affect the transition from school. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 17, 195-206.

World Health Organization Convention on the rights of persons with disabilities (2008).

Ανάκτηση από: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

Ζαφειράτου- Κουλιαμπά, Ε. (1994) . *Γνωριμία με την κώφωση*. ΕΛΛΗΝ: Αθήνα

Zapien, C. (1998). Options in deaf education –History, methodologies, and strategies for surviving the system. Retrieved from <http://www.listen-up.org/edu/options1.htm>.

Ζόμπολα, Ε. (2015). *Μεθοδολογικά προβλήματα διδασκαλίας (ΕΑΕ01) στην Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση κωφών και βαρήκων μαθητών. Έρευνα σε σωματεία Κωφών και Βαρήκων στην περιοχή της Αθήνας*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.